

УДК 94 : [504.4 : 556.166] (477.65) "19"
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.6.238>

Ірина Міронова, Олексій Коваль*

БОРОТЬБА ЗІ СТИХІЙНИМИ ЛИХАМИ У ЄЛИСАВЕТГРАДІ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЬКОЇ ДУМИ ТА УПРАВИ (кінець 1880-х рр. – початок 1910-х рр.)

Анотація: У статті розглядається боротьба зі стихійними лихами у м. Єлисаветград як напрям діяльності місцевих міської думи та управи наприкінці 1880-х рр. – початку 1910-х рр. Органи міського самоуправління займалися подоланням наслідків повеней на річці Інгул. Постійно в місті відбувалися метеорологічні спостереження та сповіщалося населення про можливість настання повені. Міська дума організувала спеціальну комісію та розділила місто на спеціальні ділянки на період стихії. Визначалися прями збитки від повені й опосередковані – від неотриманого прибутку домовласників і господарів. Стихійні явища у вигляді величезних бур і злив чинили шкоду місту та всій інфраструктурі регіону – залізничним станціям, полотну, сільськогосподарським угіддям, посівам на них.

Міська дума активно співпрацювала із земством, благодійними організаціями у галузі боротьби зі стихією та допомоги постраждалим від неї. Великою проблемою міста була відсутність санітарного лікаря з досвідом і знаннями. Кожного року взимку – на початку весни повеней на Інгулі очікували як воєнних дій, заздалегідь готуючись до них всіма можливими засобами. Влада й органи міського самоврядування розуміли природні причини повеней і слідували за погодою.

Ключові слова: дума, управа, Єлисаветград, Інгул, стихійні лиха, повені, комісія, міський голова

Постановка проблеми. Сучасні процеси реформування системи надзвичайних ситуацій в Україні потребують вивчення історичного досвіду. Це необхідно для вироблення сучасної теорії та створення нової української моделі подолання надзвичайних ситуацій. Важливо вивчити історію організації служб надзвичайних ситуацій і специфіку місцевих умов розвитку цієї діяльності. Проблеми історії імперської служби надзвичайних ситуацій також потребують уваги, особливо з погляду пристосування деяких її елементів до сучасних умов. Враховуючи, що мешканці міста Єлисаветград постійно знаходилися під загрозою щорічної повені на річці Інгул взимку-навесні та міські дума й управа проводили велику роботу з попередження повеней і подолання їхніх наслідків. Нам видається актуальним дослідити вплив історичних умов на розвиток боротьби зі стихійними лихами в Єлисаветграді та взаємодію міського управління, суспільства, міської громади.

---

* Міронова Ірина Сергіївна – доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>; e-mail: ya.irina761@gmail.com

Коваль Олексій Геннадійович – студент VI курсу спеціальності «Історія та археологія» Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна), студент VI курсу спеціальності «Публічна історія» Поморського університету (Слупськ, Польща);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4104-4571>; e-mail: genkoval0805@gmail.com

Метою дослідження є вивчення періодичних повеней на р. Інгул та боротьби з їх наслідками органами Єлисаветградського міського управління наприкінці 1880-х рр. – початку 1910-х рр.

Джерельне підґрунтя для розкриття окресленої проблеми дослідження становлять одеські періодичні видання різних років, а саме: «Одесский листок», «Одесский вестник», «Одесские новости» за 1888-1912 рр.

Історіографія проблеми. У працях імперського періоду про боротьбу з повенями в Єлисаветграді писав міський голова О. Пашутін¹. На сучасному етапі певним внеском у проблему можна вважати дослідження краєзнавця історії Кіровоградщини В. Поліщука², в яких автор вивчав дану проблему на основі періодичної преси кінця XIX – початку XX ст. Актуальність теми боротьби зі стихійними лихами у місті Єлисаветград, як напрям діяльності Єлисаветградських міської думи та управи наприкінці 1880-х рр. – на початку 1910-х рр., обумовлюється недостатнім рівнем її розробленості в українській історіографії, що зумовило вибір теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження доречно навести відомості про р. Інгул станом на кінець XIX ст., розливи якої завдавали величезних збитків мешканцям м. Єлисаветград.

Інгул (татарською мовою Єні-гел – Нове озеро; в грамотах і межових книгах – Великий Інгул) – ліва притока Бузького лиману, бере початок біля с. Бровкової, в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії, довжиною 324 верстви³. Верхня течія від витоків до м. Єлисаветград – у пологих берегах по топкому дну; середня – від міста до виходу з Єлисаветградського повіту до Херсонського повіту – у піднесених берегах, по гранітному та хрящовому ложі; нижня – від села Овсяннікова до єврейської колонії Ефінгар – по мулуватому, чорноземному руслу. Звідси р. Інгул тече трьома рукавами по низинній долині, серед очеретів і гаїв, і біля села Балущького розширюється в Балущьке озеро (дві верстви завдовжки й одна верства завширшки), яке рясне рибою. У самому пониззі, до впадання в лиман біля м. Миколаєва – р. Інгул знову входить в одне русло. Інгул судноплавний лише упродовж 30 верств від гирла. Долина річки внаслідок великої кількості заток багата городами; береги – стрімкі вапняки. Глибина гирла до 3 сажнів⁴; тут побудована корабельна верф. У кількох місцях за течією річки – греблі зі шлюзами. Значна кількість млинів. Переправи: мости у м. Єлисаветграді, с. Пісках, Хренів, у м. Миколаєві, та броди у багатьох пунктах по гранітному руслу річки. Притоки Інгулу: з правого боку – Сугакля та Громокля; з лівої – Кам'янка та Сагайдак⁵.

Безперечно, люди завжди бачили щорічні великі розливи, повені на Інгулі, проте продовжували селитися на його берегах. Для покращення свого життя та комфортного

---

¹ Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград: Лито-типография бр. Шполянских, 1897. С. 212-217, 251-253.

² Поліщук В.В. Про що писали Єлисаветградські газети. Кіровоград, 2015. 210 с.

³ Верства – давня східнослов'янська міра великих відстаней, що становила 1,06 км і використовувалася до запровадження метричної системи.

⁴ Сажень – східнослов'янська одиниця вимірювання відстані, площі та об'єму. Дорівнював ширині розкинутих рук людини.

⁵ А.М. Інгул. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*: в 86 т. URL: <https://www.vehi.net/brokgauz/>

ведення господарства на берегах річки будувалися дамби та мости. Унаслідок розорення прибережних земель і, відповідно, їхнього площинного змиву та замулення русла річки, повені ставали катастрофічними та завдали величезних збитків міському населенню Єлисаветграда. Також, зазвичай, головною причиною цього була тектонічна будова земель – граніти, де було розташоване місто. Упродовж багатьох десятиків років розливи р. Інгул були головною загрозою для нормального життя та добробуту мешканців Єлисаветграда. Людська діяльність теж була одним із головних чинників цього майже щорічного стихійного лиха – повеней на Інгулі. Так, Єлисаветградська міська дума своєю постановою від 16 вересня 1885 р. доручила міській управі прийняти законні міри до захисту землі колишнього русла річки Інгулу від самоправних захоплень сусідніх власників⁶. У місті і в місцевих та одеських газетах постійно доповідали про стан погоди та водний режим на р. Інгул. Так, було повідомлення, що в місті 9 (21) серпня 1888 р. розпочався проливний дощ. Ливень продовжувався і 10 (22) серпня. В Єлисаветграді мешканці з великою засторогою спостерігали, як ливень переповнив мілководний Інгул і вивів його з берегів – знову були затоплені низькі частини міста. Єлисаветградці підозрювали, що десь за містом була вирвана гребля, але достовірних відомостей про це не надходило⁷.

Крім повеней величезну загрозу життю та майну місцевих мешканців наносили урагани та великі сильні вітри. На початку серпня 1887 р. в Єлисаветграді спостерігався справжній ураган, який наробив багато лиха: з вечора 6 серпня в місті була суцільна хмарність, але близько 22-ї год. почав йти дощ. Близько 12 год. ночі піднявся жахливий ураган, подібного до якого в Єлисаветграді давно не було. Він лютував до ранку 7 серпня. Більша частина жителів Єлисаветграда в цей час піднялася з ліжок досвіту та попрямувала до багатьох відкритих пунктів міста (на кріпосні вали, на стіни, на башту, і, нарешті, на дахи будинків), маючи намір спостерігати давно очікуване сонячне затемнення. Сонце почало підійматися в хмарах, так що перший момент затемнення був втрачений для зору спостерігачів, але незабаром сонце виглянуло з-за хмар і стало чітко видно невелику зарубку на ньому. На момент найбільшого затемнення сонця всі будинки міста були освітлені, що було дуже схоже на блакитний бенгальський вогонь. Затемнення закінчилося о 7 год. 10 хв. Буря, справжній ураган, котрий був в ніч з 6 на 7 серпня, зносила з деяких будинків дахи, а інші пошкодила; поламано також було багато дерев і парканів⁸. Зазвичай, такі явища повторювалися періодично із року в рік.

Дощ і буря, які були 3 серпня 1889 р. в Єлисаветграді, захопили величезний район – до с. Бобринця. Під час цієї стихії по дорозі бурі ударами блискавки було розбито кілька телеграфних стовпів, і до станції Бобринської, Фастівської дороги, де злива була настільки сильною, що вода йшла на аршин⁹ вище полотна дороги і затримані пасажирські потяги запізнилися на чотири години. До цієї ж зливи, мабуть, треба приписати випадок, що мав місце в ніч з 2 на 3 серпня з пасажирським потягом, що відійшов зі станції Знамянка на

---

⁶ Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / Сост. А.К. Брейер. Елисаветград: Тип. М.А. Гольденберга, 1905. Т. 1. С. 727.

⁷ Русская почта. (От корреспондентов «Одесского Листка»). Елисаветград, 8 августа. *Одесский листок*. 1888. № 214, 10 (22) августа. С. 3.

⁸ Русская почта. (От корреспондентов «Одесского листка»). *Одесский листок*. 1887. № 215, 11 (23) августа. С. 3.

⁹ *Аршин* – давня одиниця довжини. Мала різні значення в межах від 66 до 106,6 см.

Миколаїв. Потяг, не доходячи до станції Медерової, наштовхнувся на цілий табун коней, причому чотири коня були вбиті і стільки ж поранено. Можливо, що коні, рятуючись від бурі, сховалися у невеликій виїмці біля станції Медерової, де їх наздогнав потяг. Можна було тільки дивуватися, що з людьми не трапилось нещастя, потяг залишився непошкодженим і пройшов благополучно. Буря та злива не минули і станції Знам'янка; тут гуркіт грому був настільки частий і сильний, що наводив на всіх панічний страх. Одним із ударів був розщеплений віковий дуб казенного лісу поблизу Знам'янки на незначні шматочки. На станції «Протоповка» до зливи приєднався ще й град, яким була вибита маса скла на станції, а р. Інгулець, що протікала поблизу станції, розлилася набагато більше, ніж у найряснішу весняну повінь. Злива в Єлисаветграді та Єлисаветградському повіті стала ніби доповненням до повсюдного неврожаю того року і те, що не пошкодили спека та бездоріжжя, стало тепер здобиччю води¹⁰.

Продовжувалися сильні зливи і в другій половині серпня 1889 р. Над Єлисаветградом 20 серпня вибухнула гроза зі зливою, що йшла з невеликими перервами майже цілу добу. Заподіяв дощ чимало бід – «зруйнував два мости, zalив частину базару, але зате він приніс величезну користь, змив хоч частину тих нечистот, в яких ми буквально застрягли по вуха»¹¹.

Якщо телефон і конка не становили в Єлисаветграді нагальної потреби, а більше були символами зручності, то водогін був необхідний, як у пожежному відношенні, так, головним чином, у гігієнічному. А саме в останньому відношенні місто дуже страждало. Інгул, що протікав в Єлисаветграді, анітрохи не сприяв оздоровленню місцевості, навпаки: являючи собою брудну калюжку, яку можна перейти вбід, він був осередком для поширення всіляких хвороб. В Інгулі купали худобу, в нього стікали всілякі нечистоти з заводів, що були розташовані поблизу. Протікав колись Інгул у самому центрі міста, але місце старого русла (Банна площа) було засипане. Але відвівши Інгул далі, його згубний вплив анітрохи не зменшили. Отже, в інтересах народного здоров'я слід було б зробити одне з двох: або зовсім відвести течію річки кудись подалі (що за словами фахівців цілком можливо зробити), або розчистити русло і тим дати ширший простір річці. Але перше небажано, то ж залишалося друге і цим Єлисаветградське самоврядування мало б закінчити своє існування на старих засадах.

Звісно, міські санітарні потреби не обмежувалися лише цим. У місті мали нагоду вже неодноразово говорити про те, що люди не мали найголовнішого – санітарного лікаря, а місто з 70 тисячним населенням без такого навряд чи могло обійтись. Для боротьби з інфекційними хворобами потрібен був лікар зі спеціальними знаннями. Місто давно потребувало правильно організованої санітарної комісії з діловим санітарним лікарем на чолі. «Можна було заперечити, що і тепер була комісія, і тепер щось вершили. Але для того, щоб судити про корисність її діяльності, потрібно було знати, що вона робить, а це, принаймні для нас і для багатьох обивателів – terra incognita»¹², – так місцева преса

---

¹⁰ Русская почта. (От корреспондентов «Одесского листка»). Єлисаветград, 4 августа. *Одесский листок*. 1889. № 209, 6 (18) августа. С. 3.

¹¹ Русская почта. (От корреспондентов «Одесского листка»). Єлисаветград, 21 августа. *Одесский листок*. 1889. № 224, 23 августа (4 сентября). С. 3.

¹² Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград. *Одесские новости*. 1892. № 151, 14 (26) июня. С. 4.

характеризувала стан справ у місті щодо відсутності санітарного лікаря та реакції влади на цю проблему.

В Єлисаветграді у середині січня 1894 р. природа переживала другу весну. Після жорстоких морозів настала цілковита відлига. Сонце пригріло по-весняному, вулиці покрилися брудом, що поширював сморід. Однак, комунальники Єлисаветграду не поспішали прибирати бруд у надії, що настануть знову холоди і він знову примерзне. Такої зими в Єлисаветграді давно не було. Зрозуміло, що посіви сильно мали постраждати. Землевласники вже втрачали надії і якщо безсніжжя продовжиться, то озимі мали загинути¹³. Навіть з цього повідомлення бачимо, що проблема бруду та нечистот на вулицях залишалася важливою.

Над Єлисаветградом 4 травня 1894 р. вибухнула страшна гроза, що тривала безперервно близько чотирьох годин. Злива залила всі вулиці, так що не було жодної можливості перейти їх. Вода буквально затопила не лише вулиці, а й тротуари. Лише до 12 год. ночі вона стікала в русло Інгулу, який внаслідок цього набув значних розмірів. Як вказували очевидці, в Єлисаветградському повіті гроза теж завдала чимало збитків¹⁴. Надзвичайно символічно та показово, що проблеми благоустрою міста та боротьбу з повенями на Інгулі відображені, фактично, дослівно в телеграмах «Одесских новостей» в 1892 і 1894 рр. Виходить, що проблеми нікуди не дівалися й не вирішувалися на місцевому рівні в повному обсязі.

Новий склад Єлисаветградського міського самоврядування мав звернути особливу увагу на оздоровлення міста. У цьому напрямі вже було зроблено найважливіше – споруджено водогін. Найближчим завданням було, безсумнівно, очищення р. Інгул, яка була брудною калюжею, що сприяла поширенню інфекційних хвороб.

У місті в другій половині червня 1894 р. пройшли рясні дощі. Погода весь час була холодною та вологою¹⁵. Не був винятком у справі боротьби з водною стихією і кінець XIX ст. Головною проблемою Єлисаветградського міського управління наприкінці лютого 1900 р. залишалося подолання важких наслідків великої повені на р. Інгул. Єлисаветградською поліцією було здійснено реєстрацію збитків від повені, котрі було заявлено постраждалими. Суму збитків визначили в 239 тис. руб. Було зрозуміло, що ця цифра повинна була значно збільшитися, якщо до неї додати збитки, що не піддавалися обліку, і ті, які мали з'ясуватися згодом. Для прикладу, це мали бути збитки через небажання оренди квартир, тому що навряд чи могли в місті знайтися охочі зайняти вологі приміщення, навіть, якби їх надавали за дешевою ціною. Єлисаветградською поліцією було виявлено 985 родин постраждалих від повені. За підрахунками, якщо у середньому родина складалася приблизно з п'яти осіб, то кількість постраждалих, таким чином, мала визначитися не менше ніж у 5 тис. осіб.

Міське самоврядування Єлисаветграда, навчене щорічними повенями, відразу сформувало виконавчу комісію міської думи по боротьбі з наслідками повені. Чергове

---

¹³ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград, 13 января. Погода. – Затишье. *Одесские новости*. 1894. № 2843, 15 (27) января. С. 4.

¹⁴ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград, 5 мая. *Одесские новости*. 1894. № 2949, 8 (20) мая. С. 3.

¹⁵ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград. *Одесские новости*. 1894. № 2989, 21 июня (3 июля). С. 3.

четверте засідання виконавчої комісії відбулося 26 лютого 1900 р. Це засідання проходило спільно з тими громадянами, які перелічували постраждалих. На ньому було визнано понад 500 родин, або 2100 осіб, які найбільше потребували негайної щоденної допомоги на харчування й опалення. Повінь так само дуже сильно погіршила матеріальне становище робітників на фабриках і заводах Єлисаветграда. На засіданні комісії було порушено питання про те, як бути з робітниками та майстрами заводів, які призупинили роботу внаслідок заподіяних повинню пошкоджень. Як відомо, фабричні та заводські робітники спеціалізувалися в одній певній галузі, і не кожен із них був здатний виконувати якусь іншу роботу, яку після повені було важко знайти. В Єлисаветграді з припиненням роботи на заводах понад 400 робітників втратили роботу та потребували так само, як і постраждали від повені, сторонньої підтримки. Комісія не вирішувала питання про них остаточно, а у вигляді тимчасового заходу асигнувала у розпорядження фабричного інспектора невелику суму із зібраних благодійним товариством пожертв для видачі нужденним. Сума пожертвувань, що надійшли у розпорядження товариства, не досягла й 4 тис. руб., а тим часом надходження пожертвувань постраждалим в Єлисаветграді починало слабшати.

Іншим великим ресурсом для подолання наслідків повені та допомоги від неї постраждалим був міщанський продовольчий капітал. Цей ресурс був переданий при введенні нового Міського положення 1892 р. земству з наказу громадського піклування та виріс до 20 тис. руб. Однак в Єлисаветграді розуміли, що на це джерело не можна було ще покладатися, оскільки цей капітал міг бути виданий у позику за вироком міщанського товариства лише за умови обов'язкового повернення та надання міцних гарантій з боку Єлисаветградської міської думи. Також дуже важливим було питання, чи могло погодитися місто і чи надано було йому законом право брати на себе такий великий ризик, заздалегідь будучи впевненим, що виданий у позику капітал буде отримано назад повністю. Це складне та ризиковане питання мало розглядатися на екстрених зборах Єлисаветградської міської думи. Це засідання, за клопотанням міської управи та дозволом губернатора Херсонської губернії, відбулося 28 лютого 1900 р. з метою розгляду також інших питань пов'язаних з повинню.

Отже, організована містом допомога постраждалим від повені була зосереджена з 27 лютого в руках виконавчої комісії міського самоуправління Єлисаветграду. Її було організовано таким чином: постраждалу від повеней територію міста було розподілено між членами міської виконавчої комісії на ділянки; кожен завідувач ділянкою надавав допомогу тільки тим, хто її потребував.

Іншим органом, який допомагав постраждалим від повені, були об'єднані збори місцевого відділу товариства охорони народного здоров'я. Їхнє засідання відбулося 26 лютого, котре спільно з усіма лікарями міста звернулося до виконавчої комісії благодійного товариства з пропозицією увійти з клопотанням до міського управління про розширення міської лікарні для безкоштовного прийому і користування в ній хворих, які постраждали від повені. Було зазначено, якщо приміщення лікарні могло виявитися недостатнім для задоволення попиту, організувати тимчасові безкоштовні лікарні для таких хворих. Крім того, лікарі в Єлисаветграді безкоштовно мали приймати хворих та відвідувати найближчі до міста райони, які зазнали повеней.

Так само зазнавали великих збитків від повені на р. Інгул інші населені пункти. Стало відомо, що сильно постраждали від повені с. Панчеве та м. Новомиргород, де місцевим

міським управлінням організовано першу допомогу. Головною проблемою подолання наслідків стихії було те, що зібраних благодійним товариством коштів мало вистачити лише на кілька днів на підтримку тих тисяч нужденних, хто потребував цього.

Комітет міського товариства Єлисаветграда був безсилий задовольнити потребу в коштах і звертався з новим зверненням до щедрості добрих людей. Вся надія була на благодійність і допомогу від населення. В Єлисаветграді наприкінці лютого 1900 р. стояла справжня зима з тріскучими морозами, які посилювалися, а у вологих і напівзруйнованих убогих халупах і досі тулилася маса голодних і хворих людей. Вся надія була на благодійність і щедрю фінансову допомогу населення¹⁶. Також дуже активною в роботі Єлисаветградської міської думи була остання декада жовтня. Чергові її засідання було призначено на 24, 25 та 26 жовтня. Міська дума Єлисаветграда мала вирішувати на цій сесії список справ вже знайомих осіб, які підлягали на ній слуханню. Сталося це з тієї причини, що у вересні в єлисаветградських гласних було небажання працювати і вони лише з великими труднощами збиралися для розгляду поточних справ. Тому, звичайно, значна частина останніх справ чекала прихильної уваги «батьків міста». Як і багато років поспіль «цвяхом» сесії Єлисаветградської міської думи мало бути питання про розливи, повені на р. Інгул. Це надзвичайно болюче та важливе питання виникало через те, що потрібно було дбати про порятунок майна мешканців, які потерпали від майже щорічних стихійних лих. Шкоди від весняних розливів відбувалося дуже багато, і тому зрозуміло, що єлисаветградці з нетерпінням чекали результатів діяльності міської «комісії з вжиття заходів до усунення шкоди, що завдається повінню в місті Єлисаветграді». Щоправда, досвідчені люди не дуже вірили, що Єлисаветградська дума могла справитися з Інгулом, незважаючи на те, що він не такий уже й могутній. Інгул вирував лише навесні, а єлисаветградські мешканці потерпали цілий рік, і міські суди мали чимало роботи із «врегулювання звичаїв» солідних за становищем і станом мешканців¹⁷.

Тривога прибережних жителів міста, викликана відлигою, і наляканих попередньою повінню, почала вщухати у середині січня 1901 р. Хоча відлига і продовжувалася, але сніг розтавав повільно і можливість повені ставала менш ймовірною. Іноді зривався сильний вітер і дощ йшов, як восени. Настала, словом, наша звичайна «гнила зима». По вулицях, особливо у незамоцених частинах міста, стояли калюжі, які сильно ускладнювали рух і загрожували швидко перетворитися на озеро¹⁸, так преса описувала зиму в місті та її наслідки.

В Єлисаветграді 27 січня 1901 р. випав сніг¹⁹, а потім настала тривала відлига. Сніг уже майже зійшов з полів. Земля розмерзлася і розм'якла, внаслідок чого дороги в повіті зовсім зіпсувалися і проїхати ними було дуже важко. Через це постачання населення продовольчими позиками було пов'язане з великими незручностями. Озимі починали

---

¹⁶ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград. *Одесские новости*. 1900. № 4888, 27 февраля. С. 4.

¹⁷ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград. *Одесские новости*. 1900. № 5106, 20 октября. С. 4.

¹⁸ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Єлисаветград. 16 января. *Одесские новости*. 1901. № 5187, 18 января. С. 3.

¹⁹ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). 27 января. (Срочная). *Одесские новости*. 1901. № 5197, 28 января. С. 2.

оживати і селяни через це переживали тривожні часи. Вони боялися, що, якщо раптово вдарять морози, то озимі посіви можна буде вважати загиблими²⁰.

Надамо опис повені в Єлисаветграді у 1901 р., даний на шпальтах газети «Одесские новости». «Рівень води в річці продовжував знижуватися і небезпека повені, можна тепер вважати, минула [...] до наступного року. Налякані жителі низин міста відпочивають від пережитих ними тривожних трьох днів. Особливо пам'ятна їм буде ніч на 2 березня, коли близько трьох годин, над містом, яке спокійно спало, знову раптово пролунало тривожне виття сирени і до того ж без пауз, а безперервно упродовж більше години, що умовною мовою сигналів позначало настання моменту надзвичайної небезпеки. Сирена підняла з ліжок мало не все місто, і викликана сигналами тривога в багатьох випадках мала характер жаху, що межує з повною панікою, оскільки всі, лягаючи спати, були цілком переконані, що вода пішла вже на спад, і нове підвищення її рівня було повною несподіванкою. У будинках знову піднялася неймовірна метушня, знову потягли нагору з комодів і скриньок повернені речі, і знову приготувалися до подорожі на горища.

Небезпека справді насувалася, але, на щастя, не в такому обсязі, як можна було припустити: було отримано повідомлення через розставлених між Балашівкою і містом верхових, що балашівська гребля Лишина, яка замикала величезний резервуар, не витримавши напору, прорвалася, і стримувана нею маса води пішла на місто. Через декілька хвилин, завдяки цій хвилі, річка, що заспокоїлася, знову піднялася на значну висоту, і вода досягла, зокрема, по Приютському провулку, до млина Дашевських. Підйом тривав недовго, і потім вода знову почала зменшуватися.

Як я вже висловився в попередньому листі, важкий урок минулого року не пройшов даремно: для попередження мешканців та рятування їх управою та поліцією цього разу все було приготовлено та передбачено: місто розбите на дільниці, і піклування над ними доручено спеціальним, обраним управою розпорядником, до обов'язків яких входить, крім подачі рятувальних коштів і загального розпорядження ними на дільницях, також повідомлення мешканців про небезпеку і прохання їх вибиратися з будинків у задалегідь відведені квартири.

Не обійшлося при цьому і без комічних сцен, наприклад, такого роду. Підїжджає до вже оточеної водою хатки розпорядник із пропозицією до її мешканців сісти в човен і перебратися на сушу до міської квартири, бо вода продовжує прибувати. Ті, що випробували вже торік «горищне сидіння» і тому цього разу приготувалися знову пережити його, але вже з великим комфортом, «наводненці», що передбачливо запаслися всім необхідним, аж до втіхи у всіх печалях – горілки, рішуче відмовляються від «привабливої» пропозиції перебиратися у загальну міську квартиру та починають торгуватися: вони, мабуть, «згодні» переїхати, але не інакше, як якщо їм нададуть квартири і щоб їм було надано також безкоштовно і ресторан. Розпорядник, що зазнав невдачі, подорожує далі зі своєю пропозицією і натикається на такий же ультиматум. Потім поспішає на шалений крик: «Човен! Човен!» Підїжджає, пропонує сісти. Однак «наводненець», виявляється не такий вже простий, – він зовсім не має наміру переїжджати: йому і вдома непогано, він вимагав човен лише «про всяк випадок».

---

²⁰ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). 27 января. (Срочная). *Одесские Новости*. 1901. № 5199, 30 января. С. 3.

У статті також звертається увага на скупчення льоду біля мостових паль, що у певній мірі обумовлює повені. «Лід своєчасно спускався річкою, якій надавалася таким чином вільна течія; робота ця виявилася важкою і вимагала чимало часу та зусиль. Спостереження над нинішньою повинню показали, що найголовнішими причинами повеней є, насамперед, слабкість гребель, розташованих вгору від міста по Інгулу, які розриваються від найслабшого напору води, а потім також і нераціональна конструкція міських мостів, побудованих на палях, які затримують лід, чим і обумовлюється підйом води. Зважаючи на це, поліцеймейстером вноситься пропозиція до міської думи про порушення перед губернатором клопотання щодо видання обов'язкових постанов для власників гребель, а міським головою п. Пашутіним – питання про зміну нинішньої конструкції міських мостів на арочний тип»²¹.

Сніг в Єлисаветграді випав 28 жовтня (10 листопада) 1908 р. У місті був легкий мороз²². Не став винятком у місті за повенями і 1909 рік. Мешканці Єлисаветграда пильно стежили за погодою та з острахом очікували повені. У середині січня 1909 р. знову вдарили сильні морози, що сягали 15 і більше градусів²³. Події пов'язані з можливістю загрози повені в Єлисаветграді і в 1909 р. нагадували хроніку з театру бойових дій.

Завдяки нічним заморозкам на початку березня 1909 р. вода в Інгулі не прибувала, тому небезпека повені минула. З башти було знято сигнальний прапор²⁴.

На початку березня 1909 р. побоювання великої повені поступово минало, оскільки навчене гіркими спогадами минулих років населення було стривожене. Ще в ніч на суботу 7 (20) березня 1909 р., завдяки заморозкам, вода в Інгулі помітно спадала і до ранку знизилася майже на аршин. У суботу зранку зусиллями пожежників і співробітників-добровольців вдалося знищити крижаний затор, що утворився в одному місці на Кушівці, наслідком чого стало нове зниження рівня води майже на аршин. Деякі із залитих вулиць значно очистилися від води. У ніч на 8 (21) березня знову настав мороз, і вода в Інгулі ще знизилася. Усі ці сприятливі обставини викликали надію на порівняно благополучний результат. Все ж таки повної впевненості у цьому не було, оскільки, за даними спеціальних наглядців, у передмісті Балашівці, біля греблі, утворилися великі затори, і вода, яка сильно піднялася, затопила табори. Якщо ця гребля прорвала б, був би неминучий новий і рясний приплив води в Інгулі. Принаймні настрої населення в місті став бадьорішим²⁵. В Єлисаветграді 11 (24) березня 1909 р. вночі вода в Інгулі зненацька піднялася. Відразу ж загула сирена та на башті з'явилися червоні ліхтарі. Зранку 12 (25) березня вода почала швидко спадати²⁶. Ось так преса фіксувала факти повеней і реакцію населення міста на них.

---

²¹ Телеграммы «Одесских Новостей». (От наших корреспондентов). Елисаветград, 3 марта. *Одесские новости*. 1901. № 5231, 5 марта. С. 3.

²² Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Погода. Наводнение. *Одесские новости*. 1908. № 7655. 29 октября, (11 ноября). С. 5.

²³ Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Погода. *Одесские новости*. 1909. № 7719, 18 (31) января. С. 6.

²⁴ Телеграммы «Одесских Новостей». Наводнение. 9 марта (От нашего корреспондента). *Одесские новости*. 1909. № 7761, 10 (23) марта. С. 4.

²⁵ Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Наши корреспонденции. Наводнение. *Одесские новости*. 1909. № 7761, 10 (23) марта. С. 5.

²⁶ Телеграммы «Одесских Новостей» (от нашего корреспондента). *Одесские новости*. 1909. № 7763, 12 (25) марта. С. 4.

Населення Єлисаветграда з великим острахом чекало повені і в 1912 р. У результаті снігової бурі, що лютувала в місті у грудні 1911 р. і до середини січня 1912 р., місто боялося особливо сильної у тому році повені, зобов'язало домовласників вивозити сніг на околицю міста. У зв'язку з очікуваною повинню, Єлисаветградське міське управління в цей час звернулося до місцевого повітового земства з клопотанням надавати у розпорядження жителів низинних вулиць будівлю земського реального училища, яке знаходилося у найвищій частині міста. У той час, поки готувалися рятівні човни, місто було поділено на дільниці, і робилися найрадикальніші заходи для боротьби з лихом. В останньому засіданні комітету благодійного товариства було ухвалено звернутися до міської управи з проханням про спільні дії з надання допомоги населенню на випадок повені. Міська управа обіцяли сприяти справі боротьби з повинню на р. Інгул і подолання її наслідків²⁷.

Унаслідок теплої погоди, яка стояла упродовж декількох днів на початку лютого 1912 р., почалося танення снігу, що знаходився в місті. Вулиці Єлисаветграда поступово заповнювалися потоками води, що швидко стікали у р. Інгул. Серед прибережних жителів повинь, яка насувалася, викликала особливо серйозні побоювання, оскільки в 1912 р. в місті й у прилеглому до нього районі снігу було особливо багато. У степу, як повідомляли, в цей час не було можливості проїхати. Коні буквально топились у воді. Міський технік, спільно з членами міської управи, 3 лютого 1912 р. оглядали греблі, що знаходилися біля р. Інгул. У засіданні завідувачів рятувальними дільницями брали участь і кілька офіцерів саперного батальйону, який квартирував у місті. На останок до заходів на випадок повені було ухвалено заснувати нагляд за своєчасним спуском води з гребель та організувати в деяких частинах міста сторожові пункти. Вирішено було також клопотати перед благодійним товариством про своєчасне надання грошової допомоги найбіднішим мешканцям на випадок повені²⁸.

У середині лютого 1912 р., після кількох днів відлиги, вдарили морози. Питання про повинь, що насувалася, начебто втратило свою гостроту в Єлисаветграді. Проте місто ще продовжувало вживати всіх можливих заходів для запобігання нещастю. Для цього в місті було організовано спеціальну комісію. Виконуючи ухвалу цієї нової організованої комісії, міська управа звернулася до місцевого медичного товариства з клопотанням організувати допомогу особам, які могли постраждати від повені. Одночасно міська управа мала запропонувати благодійній громаді організувати продовольчу допомогу населенню міста, що могло постраждати від ймовірної повені 1912 р.²⁹

Висновки. Таким чином, з метою надання допомоги постраждалим від повені, у Єлисаветграді було створено комісію міського самоврядування. Кожен член комісії був відповідальний за певну територію, де надавав допомогу особам за потребами, визначеними реєстраторами. Місцевий відділ Товариства охорони народного здоров'я намагався збільшити кількість місць у міській лікарні для безоплатного приймання та

---

²⁷ Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Єлисаветград, 12 января, В ожидании наводнения. – Чайняня Бобринца. *Одесский листок*. 1912. № 12, 15 января. С. 6.

²⁸ Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Єлисаветград, 1 февраля. Подъездной путь на Бобринец. Еще по поводу надвигающегося наводнения. *Одесский листок*. 1912. № 28, 4 февраля. С. 5.

²⁹ Телеграммы «Одесских Новостей». (От нашего корреспондента). Єлисаветград. Еще о надвигающемся наводнении. – Попудный сбор. *Одесский листок*. 1912. № 36, 14 февраля. С. 7.

лікування хворих, які постраждали від повені. Зібрані благодійні кошти були недостатні для виконання всіх потреб, тому міська дума звернулася до населення з проханням про фінансову допомогу. Міська дума в Єлисаветграді намагалася вирішувати питання, пов'язані з негативними наслідками повені, зокрема, з порятунком майна мешканців. Але мешканці міста вважали, що вона не була здатна впоратися з повенями, які становили основну загрозу місту.

Iryna Mironova, Oleksiy Koval

Combating natural disasters in the city of Yelysavetgrad as a direction of activity of the City Duma and Administration (late 1880s – early 1910s)

Abstract: The article examines the fight against natural disasters in the city of Yelysavetgrad as a direction of activity of the local city council and administration in the late 1880s – early 1910s. City self-government bodies were engaged in overcoming the consequences of floods on the Ingul River. Meteorological observations were constantly carried out in the city and the population was notified of the possibility of a flood. The city council organized special commissions and divided the city into special precincts during the disaster. Direct losses from the flood and indirect losses from the unearned profit of homeowners and owners were determined. Natural phenomena in the form of huge storms and downpours damaged the city and the entire infrastructure of the region – railway stations, canvas, agricultural lands, crops on them.

The city council actively cooperated with the zemstvo, charitable organizations in the field of combating natural disasters and helping those affected by them. The big problem of the city was the lack of a sanitary doctor with experience and knowledge, as well as the condition of the streets, especially during the Ingul flood, when everything was covered with dirt and filth, which contributed to the spread of infectious diseases. Therefore, we can talk about a certain inactivity of the authorities in this direction. One of the reasons for this was the lack of government earmarked funds and the main hope was on charitable donations.

Every year, in winter and early spring, floods on the Inguli River were expected as military actions, preparing for them in advance by all possible means. The local press recorded the facts of the floods and the reaction of the city population to them, sometimes noting the activity or inaction of the authorities, although the city self-government bodies monitored the weather and tried to prepare for natural disasters whenever possible.

Keywords: council, administration, Yelysavetgrad, Ingul, natural disasters, floods, commissions, mayor